

I.

*Fekete János szabolcsmegyei „exulans iudex nobilium”¹ válaszlevele
Kállai Kopis János bázeli teológushoz, Újfalú, 1674. augusztus 1.*

A megyei főbíró levelében a közvetlen élmény szuggesztív erejével rajzolja meg a haza akkori kétségbeejtően szomorú állapotát.² Teljes a jogbizonytalanság. A hatalmi önkény tombol: mindkét alispán börtönben van, a nótárius hazament, a megye megszűnt, az emberek mukkanni sem mernek, otthonaikból elbujdostak, birtokaikat nem védhetik, a vidéken még megvan az egyház, de a református nemeseket összeírták, a Duna-Tisza közén nincs egyetlen prédikátor sem, megszűnt az

¹ Tudniillik hivatalából elmozdított megyei szolgabíró. Az *exulans* = számkivetett, a kor szóhasználatában *hivatal nélküli*. Pl. *számkivetésben élő* volt az a prédikátor, akit hivatalából elűztek, vagy letelvéen ideje nem sikerült megválasztatnia magát és hivatal nélkül maradt.

² Pozsonyban Ampringen János Gáspár a Német Lovagrend nagymestere, mint az ország kormányzója székel. A pozsonyi magyar kamara elnöke Kollonics Lipót, akkor bécsujhelyi püspök (NB. az Ampringen-féle kormányzóság egyik „magyar” tanácsosa) Szelepcsényi György esztergomi érsek (NB. az Ampringen-féle kormányzóságban ő is „magyar” tanácsos), kit Lipót király az igazságszolgáltatás terén meghagyott locumtenensnek, mint ilyen mandátumokat eszközöl ki a rekatolizálást megszállottként szorgalmazó királytól s ezek alapján koncepciós pereket indít az általa szervezett *Delegatum Judicium Extraordinarium* elé idézve a protestáns papokat és tanítókat: 1672. május 13. Nagyszombat; 1673. szeptember 25. Pozsony; 1674. március 5. Pozsony; végül Bársony György címzetes váradi püspök, szepesi prépost delegálásával 1674. április 24. Szepesváralja (a 16 Lengyelországhoz tartozó szepesi város prédikátorai), valamennyit hamis vád és bizonyítékok alapján, lázadás miatt fej- és jószágvesztésre ítélteti. Általános rémület űlte meg a lelkeket, még a török uralom területén is, mert — noha erre Lipót mandátuma nem jogosította fel — innen is beidézttette a prédikátorokat (Fülel várából kiküldött katonai kísérettel vitték a lovasok az idézéseket). A nagykőrösi egyház legrégebbi anyakönyvében olvashatjuk az egykorú bejegyzést: „*futottak az szegény atyafiak a török protekciója alá.*” Még Ungvári Gergely szuperintendens, nagykőrösi lelkész is menekült családostul Budára Ali béghhez. Ezért nem volt a Duna-Tisza közén prédikátor s nemult el az evangélium hirdetése. (Lásd részletesen NÉMETHY Sándor: *A Delegatum Judicium Extraordinarium Posoniense Anno 1674. története és jogászai kritikája* című sok részben megjelent tanulmányát, *Theológiai Szemle*, 1980.)

evangélium hirdetése. — Tanulmányai folytatásához 50 tallért küld,³ de ne remélje, hogy a vármegye további segélyt küldhet. Övéi, barátai üdvözlétét küldi és Isten dicsőségére s ekléziájuk visszaállítására kíván gyarapodást a tudományban és jó egészséget.

Fekete Jánosról közelebbi adataink nincsenek, de leveléből a jó hazafit és a mélyen vallásos, művelt magyart ismerjük meg.

Salute et praemissa. Officii commendationem promittente, felicem in susceptis rebus progressum, vitam longaevam, Deique benedictionem spiritualem ac corporalem animitus precatur.

Me Frater amande domine Joanne Kopis Kállay! Acceptis ad me missis tuis literis ubero intellexi novercantis huius aeri inter nos, tibi quoque longe procul existenti plaga vescivisse stolam miseriae. Cum autem peregrinationis nauclerus miseria refutatus esse, ipsi soli providentiae Dei est adhaerendum. Et patrocínio aut perpingviori beneficio istorum nostrorum fratrum quorum limites salutavit doctissima dominatio vestra. Et qui nobiscum idem spirituale colunt commercium, quorum etiam confessioni patres nostri una nobiscum subscripserunt. Quoniam Deus benignus eorum ecclesiis pacem qua spiritualem qua corporalem gratiosissime indulgit. Nobis vero in his oris adeo subtrahit, quod inter Danubium et Tibiscum verbi Dei praedicatorum invenitur nequeunt; evangelii praedicatio extincta et ecclesiarum radices vix apareant. (Quorum quantocius ad sui gloriam Deus optimus maximus misereatur.) Nos etiam ita dispersi angimur in hoc periculo, nec dum obtinuimus patrias et aedes desertas, comitatusque noster adeo angimur, quod utrique vice comites in aresto detinentur, vulgus ne hiscere quidem potest; his secus valentibus, si obtineri potuissemus relictus et amissus; procul dubio 50. tallerorum adhuc tuae peregrinationi adminimum subvenissemus. Cui bono fidem adhiberem in futuram quoque non desistas sperare subsequendum nostrum beneficium. Ast modo propter praemissas rationes accomodes teipsum uti par est huic turbulentissimo disturbiosissimo. Bellicosque aevo. Interim expectes. Paternum nostrum affectum suo tempore opportuno, nos et omnes tui benevoli. Pater, fratres, et amici salutant, studiosumque tuorum

³ Az eredetileg Tirolból származó ezüst tallér az egész birodalomban elterjedt, s a XVIII. században már csaknem egészen fél körmőci aranyat, 2 rajnai német forintot és 2,8 magyar forintot ért. Abban az időben 50 tallér jelentős érték volt, hiszen Pápai Páriz Ferenc 1675-ben Svájcból hazautazásához csak 10 tallér kölcsönt kért.

progressum ad Dei gloriam et restaurandam ecclesiarum nostrarum salutem et emalamentum, desiderant in bona valetudine et vitae posteritate cerneri.

Datum in loco Ujfalu, quartirii nostri, anno 1674 die autem pria augusti.

Eiusdem Doctissimae Dominationis Vestrae ad officia paratissima
Joannes Fekete
exulans iudex nobilium
Inclyti Comitatus de Szabolcz.

Post scriptum.

Édes kedves öcsém uram abban az állapotban nem lehetett írnom, mert azelőttinotaria az haza ment, ennehány ember közé vitte a pecsétet; ígytalálván fel módgyát, most és ez iránt így segíthettem kegyelmedet. Kegyelmed maga elgondolhatja, az itt való dolgokat. Irja kegyelmed, hogy valami munkát fog in honorem dedicalni. Én nem kívánom, érdemes sem vagyok rá; de ha kegyelmed abban fáradoz, az elbujdosott és számkivetésben lévő Kállayakra czélozzon jövendőbeli hasznáért. Isten boldogítván az lenne tekintetben.

Címzés: Vita, Pietate et Moribus condecorum Studiorum Promovendi gratia Superiores Academias Basileae Helvetiorum ad Rhenum salutantum iuveni Clarissimo, Doctissimo Domino Joanni Copis Kállay, frater dilectissimo.

Eredeti: Zürich, Stadtbibliothek D. 181. kéziratkötet, No. 88.

Thury Etele másolata: Okiratmásolatai, a Dunántúli Ref. Egyházkerület Könyvtára, Pápa, kéziratok: O. 662. No. 21.

II.

*Kállai Kopis János teológus emlékirata a zürichi konzulhoz
Magyarország és Erdély állapotáról. Zürich, 1675(?)*

Kállai Kopis János református teológus emlékiratát a protestáns egyháztörténetben gyászévtized néven tárgyalt korszak egyik legnagyobb küzdelme, a gályarabok kiszabadítása céljára írta. Az emlékirat feltehetően egyik professzora, Johann Heinrich Heidegger⁴ felhívására készült, aki e küzdelemben tevékenyen részt vett.

⁴ Heidegger (1633-1698) teológiai akadémiai tanár volt Zürichben. Áldozatkész támogatója volt a svájci egyetemeken tanuló magyar református diákoknak és tevékeny részt vett a gályarab lelkészek kiszabadítása érdekében folytatott küzdelemben.

Mint diplomata tájékoztatására szánt irat, röviden, de körültekintően vázolja a hazai viszonyokat. A vallásszabadság magyarországi elnyomásának felvázolása után tér át Erdély helyzetének tárgyalására. II. Rákóczi György balvégzetű lengyelországi hadjáratát (1657. január 6.—június 27.), majd halálát (1660. június 7.) követő áldatlan pártharcokat ismerteti, melyekben magyar magyar ellen, magyar török ellen és végül magyar német ellen ontja végét. A korábban virágzó kis Erdély végül kifosztva, kirabolva került a török protekciójával fejedelemmé választott (1661. szeptember 27.) I. Apafi Mihály uralma alá, aki jelenleg bölcs mérséklettel kormányoz, de súlyos adót fizet a töröknek.⁵ A szerző az eseményeket a szemtanú élményének szuggesztív erejével adja elő.

Kállai Kopis János (Nagykálló? — Margitta? 1681)⁶ református lelkész. Debrecenben tanult, hol 1665-ben lépett a felsőbb tanulók sorába a kiváló Martonfalvi György rektor-professzorsága idején. 1670 januárja után — mint a szegény sorsú végzett diákok — a külföldi tanulmányok céljára kis pénzecskét gyűjtendő, rektornak ment Szikszóra, s innen indult 1673 tavaszán, a debreceni főiskolai diákpénztár 73 tallérnyi támogatásával és Szabolcs megye részéről megszavazott 200 tallér ösztöndíjjal (ebből 100 tallért kapott kézhez) a külföldi egyetemekre. 1673. június 30-án az oderafrankfurti, majd a marburgi, szeptember 23-án a heidelbergi,⁷ december 4-től a bázeli egyetemeken tanult, itt tartotta vitatkozását 1674. május 16-án és védte meg tételeit november 12-én (RMK III. 2644. és 2645.), végül 1674. novembere után a zürichi akadémián tanult, itt avatták teológiai doktorrá s publikálta inaugurális disszertációját 1675 áprilisában (RMK III. 2727.) Abban az időben szokás volt a publikációkhoz üdvözlő verseket írni, ezt ő is követte s egyaránt ügyesen írt latin, magyar, görög, sőt héber nyelven is

⁵ Az erdélyi fejedelemség nem volt szuverén állam. Apafinak is ez a jogi helyzet kötötte meg a kezét a bujdosók támogatása tekintetében.

⁶ A debreceni főiskola törvényeit 1660-ban szubszkribálta, s itt neve mellett a következő bejegyzés olvasható: *Joannes Kopis Kállai. Rector Szikszaiensis. Academias salutavit, et redux pastor Margitaiensis, peregrinationis Francisci Pariz Pápai socius iucundissimus, qui haec memoriae causa hic manum meo scribo, Enyedini 25. februarii 1709.* THURY Etele: Iskolatörténeti Adattár. II. Pápa, 1908. 135.

⁷ 1673. októberében még Heidelbergben volt, mert Veresegyházi Tamás Zürichből ifj. Dobozi Mihálynak Debrecenbe címzett levelét hozzá küldi, hogy azt a hazainduló Eperjesi Mihály tiszteletes útján továbbítsa. (Thury másolata a zürichi Stadtbibliothek Manuscripten-Band D. 181. No. 78. jelű eredeti iratról készült, így a levelet nem sikerült továbbítani, s Kopis nyilván Heideggernek adta át, mikor Bazelbe utazott. (Thury oklevél-másolatai, Pápa, Ref. Kézirattár, O. 662. nr. 5.)

ilyeneket: Eperjesi Mihálynak Heidelberg, 1673. október 9. (RMK III. 2625.), Vásárhelyi Györgynek Heidelberg, 1673. október 11. (RMK III. 2626.), Horváti Békés János halálára Bazel, 1674. december (RMK III. 2643.), Veresegyházi Tamás teológiai doktorrá avatására Bazel, 1674. (RMK III. 2647.), Pápai Páriz Ferenc orvosdoktori avatására, Bazel, 1674. görög és magyar verset (RMK III. 2649.), végül Werdmiller Márk zürichi teológushoz 1675. január 20-i vitatkozása alkalmából (a latin verset Thury Etele lemásolta a zürichi Stadtbibliothek: Gal. VI. 88. jelű colligatumából a 13. sz. alatti nyomtatvány utolsó lapjáról. Ref. Kézirattár, Pápa, O.622. No. 24.)⁸

A hazautazást Pápai Páriz Ferencel még Bazelben megbeszélték, s együtt akartak utazni. Pápai Páriz előbb indult el, de Schaffhausenben 1675. május 1-én találkozott,⁹ honnan Kállai Kopis — félve az ausztriai út veszélyeitől — a Szilézián át vezető hosszabb utat választotta.¹⁰ Június 2-án indult Ulmon át Nürnbergbe,¹¹ honnan június 5-én két kereskedővel utazott tovább Prágába¹² s már június 28-án értesítette Heideggert odaérkezéséről. 27-én írt Pápai Páriznak, hogy Bécsbe utalványozzon részére kölcsönt további utazásához.¹³ Pápai Páriz 1675. augusztus 6-án Heideggerhez írt levelében aggódik Kállai Kopis sorsáért, félő, hogy a Szilézián át utazót Kassa vagy Tokaj körül a

⁸ SZINNYEI József: Nagy magyar írók élete és munkái. II. Bp., 1984. 111. h.; ZOVÁNYI Jenő: Magyarországi Protestáns Egyháztörténeti Lexikon. Szerk. LADÁNYI Sándor. Bp., 1977. 288. műveinek címét is közli, de csak rövidítve, ezért közöljük az RMK lelőhelyeit.

⁹ Heideggerhez innen e napon kelt levelében. (Thury oklevél-másolatai, Pápa, Ref. Kézirattár, O. 662. nr. 27.)

¹⁰ 1675. május 11. Schaffhausenből Heideggerhez. Nem mer Pápai Páriz Ferencel utazni, inkább kerülővel megy, kéri, hogy Bruynincx bécsi holland rezidenstől részére útlevelet eszközöljön ki, hogy biztonságosabban utazhasson. (Thury oklevél-másolatai, Pápa, Ref. Kézirattár, O. 662. nr. 28.)

¹¹ Schaffhausenből indulásának keltét Pápai Páriz 1675. június 10-én Heideggerhez írt leveléből tudjuk. (Thury oklevél-másolatai, Pápa, Ref. Kézirattár, O. 662. nr. 31.)

¹² 1675. június 5-én Nürnbergből értesíti Heideggert szerencsés érkezéséről s hogy két kereskedővel utazik tovább Prágáig. (Thury oklevél-másolatai, Pápa, Ref. Kézirattár, O. 662. nr. 29.)

¹³ Június 27-én értesíti Heideggert Prágába érkezéséről és 28-án ír Pápai Páriznak, hogy Bécsbe utalványozzon részére valami pénzkölcsönt, hogy tovább utazhasson. (Ezt a levelet már nem kapta meg Pápai Páriz, nyilván Schaffhausenből Zürichbe küldték, így került az eredeti level Heideggerhez. (Thury oklevél-másolatai, Pápa, Ref. Kézirattár, O. 662. nr. 33-34.)

császáriak elfogták.¹⁴ Következő levelét 1676. februárjában írta Heideggernek, szerencsés hazaérkezéséről tájékoztatva, s beszámol a hazai viszonyokról (Debrecen megsarcoltatása). Magáról csak annyit közöl, hogy Enyedre hívták meg orvosnak.¹⁵ Győrből — minden valószínűség szerint — a török uralom alatti területen keresztül utazott, ami biztonságosabb volt egy magyar református tudósnak, mint a királyi Magyarország. Nyilván ezen az úton tért haza Kállai Kopis János is, akit a Berettyóújfalun 1677. április 27-28-án tartott közzsínat Bagamérra (Bihar vármegye) ordinált lelkésznek,¹⁶ ahonnan 1679. májusában Margita (Bihar vármegye) prédikátornak hívták meg, lehet, hogy itt is halt meg 1681-ben(?)

Kállai Kopis János nagyműveltségű református lelkész volt, aki emlékiratát az események pontos ismeretére támaszkodva írta meg. Forrása saját élményei mellett, feltehetően rektor-professzorának, Mártonfalvi Györgynek elbeszélése, aki maga is szenvedő alanya volt Várad elestének, honnan a híres főiskola diákjaival ő menekült Debrecenbe. Támaszkodhatott még Bartha Boldizsár debreceni főbíró krónikájára, — erre utal is, — mely akkor jelent meg először Debrecenben, 1666-ban, amikor ő már felsőbb tanuló volt.

Magnificentissime, Amplissime, Prudentissime Consul!

Erga omnes fidei domesticos Gratosissime, Munificentissime Domine, Domine et Fautor spe bona propitiae indubitate!

Licet certe infandum renovetur dolor, quoties lamentabile fatum gentis nostrae Hungariae animitus recolo. Quia tamen Magnificentissimae Amplitudinis Vestrae candor, et religiosissimae anxietas rerum tum fortunae, tum maxime fidei, domi forisque sciundarum iubet, ea, quam prudentiae vestrae leges, imperant, brevitate, regni nostri iustum dolorem atque querelas non possum, non prodere.

In comitiis prudentum sancte definitum est: *Violatis conditionibus tolli pacta*. Conditions vero istae omnes ut sunt: liberum exercitium triplicis religionis reformatae, lutheranae et pontificiae, liberae fori, iurium et omnium regni rerum constitutiones, nativi solum militis usus

¹⁴ A Győrből írt levél is igazolja, hogy nem kapta meg a hozzá írt levelet Pápai Páriz. (Thury oklevél-másolatai, Pápa, Ref. Kézirattár, O. 662. nr. 36.)

¹⁵ E Debrecenből írt leveléből tudjuk azt is, hogy itt találkozott Pápai Páriz Ferenc Kállai Kopis Jánossal és október 18-án együtt utaztak tovább Erdélybe. (Thury oklevél-másolatai, Pápa, Ref. Kézirattár, O. 662. nr. 61.)

¹⁶ A tiszántúli ev. ref. egyházkerület legrégebbi jegyzőkönyve. 126.; BOROVSKY Samu: Tiszántúli ev. ref. papok. Bp., 1898. 41.

etc. etc. a longo quidem tempore, cum sensibili regni periculo debilitatae, sub hoc autem Leopoldo ultimo vel in minimis violatae, frustratae, usque adeo, ut dum gravamina regni Hungariae, in tabula Caesareae Maiestatis, a regni delegatis iterato proponerentur, ea non tantum fuerint neglectim habita, et risu excepta; sed etiam multi potentiorum, autoritate Caesareae ac Regiae Maiestatis, eiusdem ad tabulam supremam citatorum in arestum positi fuerint, quorum quidam in ibi ad huc-dum in Silesia detinentur: quidam in theatrum producti sine omni praetensione iurium securi admoti sunt: quidam vero parem carnificinam veriti, emissariorum militum manus ut ut difficulter tamen effigerunt permulti et in Transylvaniam opem Serenissimi principis Transylvaniae humillime imploraturi se receperunt. Interea dum rebellibus fugatis, cum populo relicto, Domus Austriaca, processu illo per omnia, que in persecutione Bohemica asservavit, ageret, unitis regni Transylvaniae suffragiis, in eiusdem comitiis conclusum est, ut eadem quaereretur libertas regno Ungariae, qua hodie gaudet regnum Transylvaniae. Explorato igitur animo caesaris Turcarum, nobiles exules, afflictissimo populo et omni libertate tum regni tum religionis exuto suppetias laturi, speciosum militem conscripserunt, et licet interdum vincantur, interdum vincant, tamen infracti animo stant hodie quoque in armis, et stabunt constantissime, donec nativam iurium regni libertatem, liberumque religionis, templorum, campanarum, sepultorii etc. etc. exercitium vindicent. Et nativum regem, qui quis foret, adhuc in supernae mentis actis et membranis latet, eligant. Coniurarunt enim manibus consertis ad usque unum omnes, praesentibus quoque caesaris Turcarum deputatis, se non usque arma deposituros donec ipsi quoque Hungariae eandem quaesiverint libertatem quam haereditas regnum Transylvaniae. Constanter etiam hactenus perstiterunt, nam quamvis Domus Austriaca, tabulatorum instar grationales varias ipsis persaepe obtulerit quum tamen eius fides coram illis est merito suspectissima, nec receperunt, nec recipient. Idem etenim per omnia foedus cum Turca iniverunt, quod Serenissimus princeps Transylvaniae, ut vero de regno Transylvaniae etiam aliquid adiiciam, Michael Apafi, Dei gratia Serenissimus et Celssissimus princeps Transylvaniae ac Siculorum comes, dominus dominus noster naturaliter Clementissimus, iure contractus annuatim exhibet caesari Turcarum, in summa octaginta millia tallerorum, quam exhibere ex solis solistodinis(!) sine omni regni iniuria et angria solet ac maxime potest. Vigor vero pacti initi, quod meritum eius attinet, requirit, ut religionis, fori, iurium et omnium regni rerum

constituiones liberrimae meneant: ubique in munitionibus regni, natus regni miles et praesidium retineatur, si vero hostem vel invadendum vel depellendum Serenissimus princeps etc. etc. habeat, nihil invito ipso et eius brachio pertentet, sed unti viribus, ita ut Turca tantum militem exhibere teneatur, quanto opus foret. Quae omnia hodie Turca sarta tectaque observat, ut regnum Transylvaniae sit hodie liberrimum florentissimum. Et etiam observaris ab omni memoria Potentissimorum regni Transylvaniae principum, dum modo ipsi princeps constantes fuerint, vel aliqui nobilium invito Turca fasces regni per fas et nefas, sibi capessere non praesumpserint. Tale enim molimen quaecumque in praeiudicium Turcae in regno subortum est, Turca suas vires cum tartaro tanquam suo vasallo conservit, et tum partes viciniores regni Hungariae; tum totam ipsam Transylvaniam et Sylvaniaem crudelissime vastavit, ab ipso comprimis tempore, quo Georgius Rakoczi II. partim regni Ungariae et Transylvaniae princeps, ac Sicularum comes etc. invito Caesare Turcarum, succo in Polonia suppetias tulit et Polonos oppressis eundem in usque regnum suum comitatus est. Interea etiam Poloni magno impetu in vicinas partes Hungariae nominanter in oppida Munkats, Berekszász et circumiacentia ad usque arcem Szattmár, eruptionem fecerunt et horrenda quaeque praecipue in oppido Berekszász, qui nihil tale quid verite: Polonos tanquam vicinos et amicos in suam civitatem intromiserunt. Tartari vero ex iussu Caesaris Turcarum duplo maiori fere copia congregati, postquam duos vel tres dies praeterpropter improbo(!) utrinque cum impetu certassent. Tartari novas subinde suppetias sumentes evaserunt superiores, usque adeo ut omnes illos milites Hungaros, in durissimam captivitatem duxerint, exceptis illis paucis, qui ante conflictum Rakoczio ipsi principi se comites adiunxerunt et evaserunt. Post iterum bis vel ter Tartari eruptionem in regnum tum Transylvaniae, tum Hungariae fecerunt, et ingentem multitudinem utriusque sexus senum, iuvenum, puerorum, puellorum, infantium tanto numero abduxerunt, ut multis illinc reducibus ingenue fatentibus, libertate donati propter tristem statum Ungariae in ibi maneant, aedificent, multiplicentur, et religionis orthodoxae exercitium foveant. Qui incolatus quem olim sortiatur eventum liberrimae et sapientissimae Dei (cuius voluntati nemo resistit) cum summa animi submissione et patientia relinquimus. Illis vero eruptionibus Tartarorum occasionem dederunt perpetuae lites de fascibus regni Transylvaniae obtinendis. Ipsum regnum vivo ad huc Rakoczio elegit, et brachio Turcae minitum introduxit in principem Illustrissimum comitem Franciscum Rhedei, qui,

dum vagam multorum regni nobilium libidinem principatum obtinendi subolferet, ultro solio cessit et in ultro cedente introduxit Turca in principem Acatium Barcsai, contra quem Rakoczius insurrexit et magnam vim militum conscripsit. Acatius Barcsai se recipit cum Turcis nonnullis Cibinium munitissimam civitatem Saxonum in Transylvania. Quam dum multum diuque oppugnaret, et sine intermissione Turcae se Rakoczius opponeret crebrae fuerunt pugnae cruentae, abductiones, vastationes. Dum vero adhuc esset Rakoczius sub Cibinio, id expugnaturus et Acatium Barcsai solio principali aperto Marte deiecturus, magnus et horrendus quidam passa Szejdi¹⁷ cognominatus, contra ipsum Caesarem Turcarum rebellis, erupit in Ungariam magno impetu et ipsi Caesari Turcarum iniuriam illaturus, civitates VII. Hajdonicas omnes in cinerem redegit. Tandem iuxta Debrecinam urbem ad flumen Toczó castrametatus coegit Amplissimum totum Magistratum Debreczinensem, ut omnes advenas, qui ex circumiacentibus civitatibus Hajdonicis eo securitatis causa confugerant, digito monstraret, ipsisque captivos exhiberet. At Magistratus Amplissimus civitatis Debreczen ut semper et in omnibus suis rebus ita fuit constant, ut licet multi seniores consules, proconsules coeterique iurati iudices in manus carnificum traditi in cippis, et vincula ad usque brachiorum os penetrantia coniecti, ipsaque *verua* in canificiam baiulare cogentus, tamen nullum advenam prodiderunt, sed animo imperterriti ipsi passae periurium erga suum Caesarem et civitatem exprobrarunt. Dum vero praesentissimam mortem amplissimo consuli eiusque concaptivis, totique urbi excidium omnia minarentur, furoremque rabidi canis istius passae magis exasperari viderent, cum ipso devenerunt in contractum, et pro libertate captivi et tyrannice excarnificati magistratus certam summam argenti promiserunt. Ipse promissis non contentus rogavit tantam summam quanta exurgeret ex illo censu quem omnes illi quid VII. civitates Hajdonicas¹⁸ incolerunt, ex illis enim dum paucos ipsius amissarii deprehendissent; continuo dixit omnes illos Debreczini latere. Cum autem haec summa esset maxime summa, nec exhiberi ab ipsis apta, coacti sunt, promittere omne suum aurum et argentum quo-

¹⁷ Szejdi Ahmed budai pasa 25.000 fős sereggel vonult Erdély ellen, ő sarcolta meg a hajdú városokat és Debrecen-t, s ő verte meg II. Rákóczi György seregét Szászfenesnél, aki itt szerzett sebeibe halt meg Váradon.

¹⁸ A hajdú városok: Böszörmény, Dorog, Hadház, Nánás, Szoboszló és Vámos-Pércs (ezek alkották a szabad hajdú kerületet), azért szenvedték a török bosszút, mert II. Rákóczi György hívei voltak.

damque in potestate haberent. Et factum est nam exceptis advenis et ecclesiasticis ab uno quoque suorum vel ab ipsis servis et ancillis imo etiam mendicis quibusdam secus pecunia valentibus, omne aurum et argentum iuramento religiose extorserunt; extortum in hiantes rabidi istius canis fames ingesserunt, dummodo fratribus advenis salutem retinere possent. Ut haec in Chronicis urbis Debreczinae a domino Balthasare Bartha¹⁹ annuatim iurato iudice congestis liquido et fusius cum omnibus circumstantiis prostant. Rabidus iste canis tanta auri, argentique vi temperatus Debreczinum reliquit et versus Transylvaniam concessit cum Georgio Rakoczi II. conflicturus et confixit; in finibus Transylvaniae intra Gyalu. In hoc conflictu ut multi ingenue retulerunt cum ipse Rakóczi proprio ense 20. praeterpropter Turcas mascule transfixisset, ab aliquo abiecto Turca, quem contemptim habebat saltem, tum ipse tum eius milites praetoriani sive custodes, dum equum ad saltum fortiter cogeret, in ipso saltu; ad tempora vulnus lethale accepit, quo Varadini occubuit, et Sáros-Patachini principali cum pompa sepultus et congregatus est ad suos primores. Ita, illo mortuo, Johannes Kemény Illustrissimus comes, qui etiam cum reliquis Hungaris, in bello Polonico, a Tartaris abductus erat, liberatus est et ambitione principatus regni Transylvaniae etiam captus, contra eundem Acatium Barscai novum militem conscripsit, et auxilio Romani Imperii munitus in Transylvaniam concessit, ubi cum illis qui erant complices Acatii Bracsai crudeliter egit, ipsum quoque Acatium, ex arce, in quam securitatis causa se receperat, fide dubio procul interveniente evocatum, per milites (si verum quod alii retulerunt) a se ipso subornatos in frustra dissectum dedit. At Turcae passa Kutsuk eos ducente, ex improvise, cum copiae comitis Kemény victus causa huc et illuc essent dispersae, ipseque Johannes Kemény esset in prendio, nec quicquam tale putaret, imo ne adventum quidem Turcarum denunciantibus crederet, accesserunt, enisque copias simul cum caesareanis, paucis resistantibus prostraverunt, ipseque comes Johannes Kemény cecidit, eius tamen cadaver nullibi inventum est. His tandem bellis sopitis, ab ipso Turca introductus est in solium regni Serenissimus et Celsissimus princeps

¹⁹ A krónikairó Bartha Boldizsár maga is a hajdúságból (Szoboszló) származott, 1686. és 1689-ben debreceni főbíró, munkája: *Rövid Chronica avagy oly beszélgetés, mely az közelebb elmúlt száz esztendőök altt Debrecenben esett emlékezetesebb dolgokrúl szedegetett össze.* Debrecenben 1666-ban jelent meg először, tehát akkor volt könyvújdonság, amikor Kállai Kopis János a főiskola felsőbb tanulója volt. Modern kiadása Ozsváthné KRANKOVICS Ilona kiadásában: Debrecen, 1984 /A Hajdú-Bihar megyei Levéltár Forráskiadványai. 11./

modernus Michael Apafi Dominus, Dominus noster naturaliter clementissimus, quo iam a longo tempore gloriose dominante regnum Transylvaniae manet liberrimum et florentissimum, quale multis ingenue fatentibus nunquam fuit. Deus pater misericordiae et imposterum ferat auxilium ipsi e Sijone, dies diebus addat, ut ipse gloriose dominaturus, integras adhuc dum Dei viventis ecclesias in flore conservare, collapsas vero strenuissimus alter veluit Nehemias pristino nitori et vigori potentissime restituere valeat. Tibi quoque Magnificentissime consul domine, domine spe bona erga omnes fidei domesticos propentissime, totique Amplissimo Magistratui ubertim benedicat, vos brachio beneplaciti cingat et spiritu fortitudinis ac prudentiae regat, ut vobis clavum florentissimae huius reipublicae felicissime tenentibus, simplex et orthodoxa veritas in sua patria Tiguro invicta perennet et firmata utrisque pace ad seros quoque nepotes, haereditas veluti nulla venalis porpura, nullo aestimaibilis auro devolvitor.

Eidem Magnificentissimae Dominatonis Vestrae ab humilimis servi-
tiis

J. C. C. Ungarus.

Eredeti: Zürich, Stadtbibliothek D. 182. kéziratkötet, No. 7. A kéziratkötetben lévő darabok felsorolásánál a címlapon ez olvasható: *J. C. C. Ungarus (forte Johannes Copis Callo) Magnificentissimo Domino consuli explicat statum regni Hungariae.* — A kézirat nincs dátummal ellátva és nincs aláírva, csak a szerző nevének kezdőbetűivel szignálva. — Az évszámot Thury Etele adhatta, mert egyéb (Kópis levelei) adatokból megállapíthatóan 1675-ben tartózkodott Zürichben. Az aláírás feloldásával kapcsolatban az okiratot lemásoló Thury Etele megjegyzése: „Az írás azonos Kópisnak B. 9. (ti. jelű kéziratkötetben — N. M.) meglévő, neve aláírásával ellátott levélkével.” Thury másolata a pápai Ref. Kézirattárban, Okiratmásolatai. O. 662. No. 26.

Zusammenfassung

Sándor Némethy: Zwei Briefe aus dem Nachlass von Etele Thury (Das Antwortschreiben von dem vertriebenen Stuhlrichter des Komitats Szabolcs János Fekete an János Kopis Kállay, Theologen in Basel — Memoriale von dem Theologen János Kopis Kállai an den Konsul zu Zürich über die Zustände in Ungarn und Siebenbürgen)

Der Brief wurde im Sommer 1674 geschrieben und teilt dem Adressaten wichtige Informationen über die traurige Lage Ungarns mit. Schon drei Jahre, seit 1672 werden die Lehrer und Prediger der reformierten Kirche vor Gericht zitiert und zum Tode verurteilt. Der Drang ist gross, ohne Sicherheit hat ein jeder Angst und versucht in die Obhut der Türken zu stehen. Die reformierten Adligen wurden registriert und das Land zwischen der Donau und Theiss blieb ohne Prediger. Zur Förderung der weiteren Studien schickt er hiermit 50 Taler aber teilt gleichfalls dem Theologen mit, dass das Komitat nicht in der Lage sei, ihm nocheinmal finanzielle Unterstützung zu gewähren.

Die zweite Schrift wurde vermutlich 1675 in Zürich geschrieben und ist jetzt in der Stadtbibliothek Zürich aufbewahrt. Der Verfasser versuchte hier, in der sg. „Trauerdekade“ zu der Befreiung der ungarischen reformierten Galeeren-Prediger beizutragen. Mit der Memoriale hatte er die Absicht, die Diplomaten über die schweren Zustände in Ungarn und Siebenbürgen zu informieren. Es gibt keine Religionsfreiheit, die Reformierten sind gewaltsam verfolgt. Der Theologe berichtet dem Konsul über den unglücklichen Kriegszug vom Fürsten György Rákóczi II. gegen Polen und über seinen Tod. Die heftigen Auseinandersetzungen der Parteien nach dem Tode des Fürsten werden auch dargestellt, sowie die Krönung von Mihály Apafi I.

Im weiteren wird der Lebenslauf (Studien und Tätigkeit von Kopis Kállai) ausführlich beschrieben. Während seiner Auslandsstudien weilte er in Frankfurt/O., Marburg, Heidelberg, Basel und Zürich, schrieb Gelegenheitsgedichte in mehreren (lateinisch, griechisch, hebräisch, ungarisch) Sprachen. Zum Schluss werden die möglichen Quellen seiner Memoriale aufgezeigt: vermutlich die Mitarbeit von dem Professor György Mártonfalvi und die Chronik des Stadtrichters in Debrecen Boldizsár Bartha.